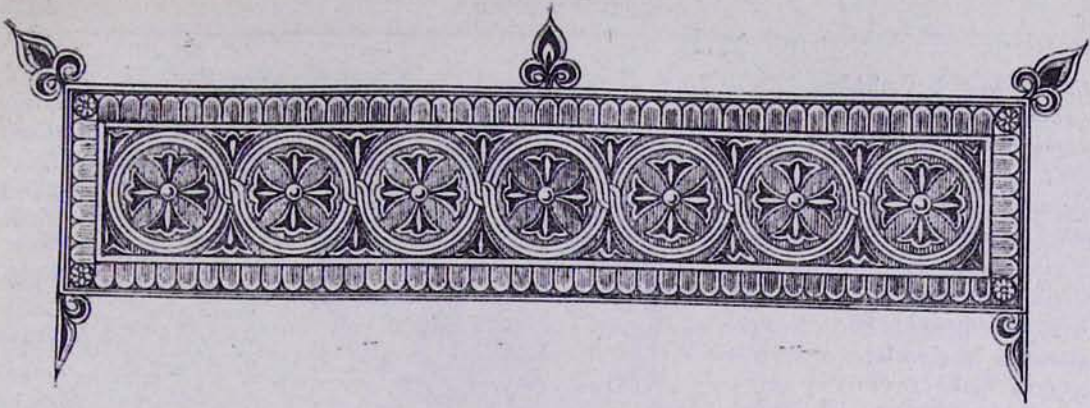

Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

Ա. ԵՐԵՄՅԱՆ

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԻՋ ՍԱՐԳԻՍ ՊԻՇԱԿ

(14-րդ դար)

1. 12—14-րդ ԳԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՅՔԵՐԸ

մանրանկարչության գերիշխանության ժամանակաշրջանը՝ 12—14-րդ դարերը, հանդիսանում է հայոց պատմության ամենահուզիչ ու մռայլ մի շրջանը:

Մոնղոլները, իրենց արշավանքների ժամանակ, հայ ժողովրդին ո՛չ միայն տնտեսական ծանր շահագործման են ենթարկում, այլև մեկը մյուսի հոտից հրկիզում են Հայաստանի գյուղերը, ավերում են ավանները, քանդում են վաճառաշահ, ծաղկուն ու շեն քաղաքները՝ Անին, Կարսը, Դվինը, Կարինը և այլ վայրեր, իսկ բնակիչներին գերեվարում են կամ կոտորում: Այդ ծանր, կործանիչ ու դաժան քաղաքականության հետևանքով քայքայվում է Հայաստանի տնտեսական կյանքը և բնակչության նյութական վիճակը: Հայ ժողովրդից շատերն այն աստիճան աղքատանում են, որ չեն կարողանում պահանջված ծանր հարկը վճարել, և անօրենքները պարտքի փոխարեն առնում են նրանց հարազատ զավակներին: Այդ մասին թանկագին մի վավերագիր է 13-րդ դարի պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցու հետևյալ վկայությունը.

«...Եւ յամենեցունց պահանջեալ խստադոյն հարկս, աւելի քան զկար մարդոյն, և սկսան չքաւորիլ, և նեղէին անհնարին կոտանօք և շարշարանօք և գելոցօք. և որ թագչէր՝ ըմբռնեալ սպանանէին, և որ ոչ

կարէր հատուցանել զսակն՝ զմանկունս նոցա առնուին ընդ պարտուցն...»¹:

Սա 1254 թվականին Հայաստան ուղարկված հարկահավաք Արղունիի հարկահանության պատկերն է:

Ահա՛ մի այլ ցայտուն և պերճախոս նկար, Դա ալլադգինների անիրավությունները և հայ ժողովրդի 1295 թվականի թշվառությունները պատկերող արժեքավոր մի փաստաթուղթ է, որ մեզ ավանդ է թողել 13-րդ դարի վերջերին և 14-րդ դարի սկզբներին ապրող տաղանդավոր բանաստեղծ Ֆրիկը: Իր հռչակավոր «Գանգատ»ի մեջ նա դառն կակիծով գրել է.

«Այլ կամք ի ձեռս անօրինի,

Որք կու վարեն անգին գերի.

Ո՞րքան քակեն եկեղեցի,

... Քանի՞ կանայս առնեն այրի,

Եւ ո՞րքան որք քրիստոնէի.

Ո՞րքան արիւն հեղան յերկրի,

Քանի՞ առնեն բան խոտելի:

Ո՞րքան տանջեն զմեզ յաշխարհի

Եւ կեղեքեն զկեանս մեր յայտնի»:

Մոնղոլ բռնակալների հարկային ծանր լուծի, կեղեքումների և ժողովրդի զրկանքների մասին փաստական տեղեկություններ արձանագրել են նաև դեպքերին ահանատես այլ գրիչներ: Այդ տեսակետից թանկագին

1. «Կիրակոսի Գանձակեցու Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1909 թ., էջ 348—349:

մի աղբյուր է Դանիել Աղթամարեցու 1307 թվականին Աղթամարում գրած հիշատակարանը, ուր կարդում ենք այսպիսի տողեր.

«Եւ արդ, ես՝ ունայնս և դատարկս ի գործոց բարեաց, ներփանաք և փցունս ի գրչաց Դանիէլ սուտանուն կրանաւոր, և ղեզնագիծ դրոշմեցի զսա իմով մեղսամած մատամբս ըստ իմում տկարութեանս, ի դառն և ի տարտարոս ժամանակիս, յորում զաւրացաւ ազգս Իսմայէլի անշափ, մինչև դարձուցին իւրեանց սնտոի յոյսն զամենայն ազգն նատողաց... Եւ նեղն զամենայն քրիստոնեայք դառնալ ի պատիր յոյսն իւրեանց, զոմն նեղին, տանջեն, զոմն սպա-

նանեն, զոմանց զինչսն յափշտակին... ալ և եղին ի վերայ ամենայն քրիստոնէիցս հարկս և նշանս նախատանաց՝ ի վերայ ուսուց թիկանցն կտաւ սեւաւ, զի որք տեսցեն զնոսս՝ ճանաչեսցեն եթէ քրիստոնեայք են և հայհոյեսցեն. և ամենեկն ջանան, զի մի՛ երեսցի քրիստոնէութիւն ի վերայ երկրի»²:

Որ հայ ժողովրդի իսկական ճշգրիտ պատմութիւնը գրելու համար ձեռագրերի հիշատակարաններն անգնահատելի աղբյուրներ են, դա անժխտելի է: Դրանցից մեծ արժեք է ներկայացնում Սարկավագ գրչի 1310 թվականին, Հովհաննավանքում, վրացի իշխանուհի Մամախաթունի համար գրած ավետարանի հիշատակարանը, ուր կան ցայտուն տվյալներ հայ ժողովրդի դառն կացութեան, բնաջնջման, ծայր աստիճան թշուառութեան, նույնիսկ որդիների վաճառման մասին: Ահա՛ մի փոքրիկ նկար.

«... Բայց զաղէտ և զողբ տարակուսանացս ո՞գինչ պատմեսցէ, զի ի խիստ և յանհնարին հարկապահանջութենէ ծախեալ լինին ուսուերք և դատերք աշխար-

Ինքնակար Սարգիս Պիժակի

(Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 2627 ձեռագրից)

պաւնի և ոչ տեղի ապաստանի. և էր աշխարհ յամենայն ի տառապանք և ի հարկապահանջութիւն և ի սպառ նուագեալ էր ազգս Հայոց: Եւ ի քաղաքիս յայսմիկ ի Թէադոսյապաւլիս քակեցին եկեղեցիք բազում, և ոմանք, թողեալ զհաւատս որ ի Քրիստոս, և զնացեալ զհետ անօրինաց Իսմայէլացոց ազգի, և ալլք, վաճառեցին զտղայս իւրեանց, և ինքեանք փախուցեալք յայլ և ալլ տեղիս, և ոչ ուրեք դատնիւր տեղի ապաւնի. և ալլ բազում վիշտս և տառապանս, որ կայր ի վերայ աշխարհի վասն մեղաց մերոց»:

Մի հանգամանք պարզ է, որ թաթարական տիրապետութիւնը, Նգիպատսի սուլթանական արշավանքները և ներքին կրոնական անմիտ երկպառակութիւնները Հայաստանի բնակչութեան քաղաքական ու տնտեսական կյանքին և հայ մշակութիւն ծանր կերպով հարվածում են: Սակայն, փաստ է և այն, որ օտար հարձակումներն ու գերիշխանութիւնը հայ ժողովրդի ստեղծագործող ոգին չեն կարողանում մեղցնել:

2. «Պոլսմէն ընծայութեան Կիրակի», Երևան:

2. ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՊԱՏԿԵՐԸ 12—14-ԲԴ ԴԱՐՆԵՐՈՒՄ

Հակառակ ստեղծված ծանր պայմաններին, 12—14-րդ դարերում Հայաստանում մշակութային կյանքը ոչ միայն կանգ չի առնում, այլև նոր երանգ է ստանում: Այդ գեղեցիկ երևույթի համար պարտական ենք դարաշրջանի մի շարք լուսամիտ, գիտակից և լավագույն մշակներին, որոնցից ոմանք գործի ներշնչողը, ոմանք էլ հայ մշակույթի ռահվիրաներն են համոզիսանում: Ահա այդ պայծառ դեմքերից Լևոն Բ. Թագավորը, որ Կիլիկիայում մի շարք բարենորոգումներ է մտցնում: Նույն պատմաշրջանում բացվում են նաև նորանոր դպրոցներ, որոնցից հռոչակվում են Ակների, Սկևռայի, Սսի, Դրաղարկի և այլ ուսումնարանները, իսկ Հայաստանում առանձնապես մեծ համբավ են վայելում Սանահինի, Տաթևի, Հաղբատի, Նարեկի և այլ դպրոցները, որոնք հայ գրականության, արվեստի և հասարակական մտքի զարգացման փայլուն կենտրոններ են հանդիսանում: Այդ լուսավոր տաճարներում սովորում են հայ մշակույթի վաստակավոր դեմքերից շատերը, որոնք իրենց ստեղծագործություններով զարկ են տալիս ժամանակի ոչ միայն պատմագրությանը, այլև իրավաբանական, գիտական, գեղարվեստական գրականությանը և հատկապես տաղերգությանը, որ միջնադարյան հայկական բանաստեղծության մեջ ուրույն տեղ է դրավում:

12—14-րդ դարերում առանձին փայլ են ստանում նաև ժողովրդական բանահյուսության էջերը, որոնց մեջ ուրույն տեղ են գրավում պանդխտական տաղերը, աշխատանքային երգերը, առածները և հեքիաթները:

Հիշատակության արժանի են նաև նույն դարաշրջանի պատմագիրները, որոնց շարքում փայլում են՝ Կիրակոս Գանձակեցի, Վարդան Բարձրաբերդցի, Ստեփանոս Օրբելլյան, Մաղաբիա արեղա, որոնք նկարել են սելջուկների ու մոնղոլների ավերածությունների պատկերը և բողոքել Հայաստանը տնտեսական անկման հասցնող նրանց դժոխքի քաղաքականության դեմ: Ահա թե ինչո՞ւ հայ և Անդրկովկասի ժողովուրդների, ինչպես նաև Մերձավոր Արևելքի 12—14-րդ դարերի քաղաքական ու տնտեսական պատմության համար հայ պատմագրերի ստեղծագործությունները խոշոր արժեք ունեն: Էլ չենք նշում 12-րդ դարի պատմաբան Մատթեոս Ունհայեցու ժամանակակից խոսակցական ոճով ու շատ պարզ, հասարակ լեզվով գրած հետաքրքիր ժամանակագրությունը, ուր նա խոր ատելությունով արտահայտ-

վում է հույների կրոնական հալածանքների ու մահմեդական բռնակալների դեմ, միաժամանակ առանձին ոգևորություն պատմում սելջուկների քաղաքործությունները:

Հայ պատմիչների հետ հանդես են գալիս նաև հռչակավոր տաղերգուներ: 12-րդ դարի հայ գրականության ամենափայլուն մշակներից արձանագրենք նախ Ներսես Շնորհալու հմայիչ անունը (1102—1172 թ. թ.), իր ժամանակի հանձարեղ բանաստեղծը, որ հայտնի է ոչ միայն իր բաղմամբով շարականներով, — «Նորահրաշ պսակաւոր» (Վարդանանց ներքողերգը), «Առաւօտ լուսոյ», «Աշխարհ ամենայն», «Նորաստեղծեալ», — այլև ժողովրդական լեզվով ու ոճով գրած 120 հանելուկներով ու առակներով: Առանձնապես ընդգծենք նաև նրա «Ողբ Եղեախոյ» գաղարվեստական արժեքավոր պոեման³, որ իր ժամանակի գրականության մեջ մի նոր շարժում է առաջ բերում:

Այնուհետև, 13-րդ դարում, փայլում են երկու նշանավոր նոր բանաստեղծներ — Ֆրիկը և Կոստանդին Երզնկացին, որոնք օգտվելով ժողովրդական բանահյուսության գանձերից, երգում են ոչ միայն աշխարհաբար՝ միջին հայերենով, այլև հայ բանաստեղծական գրականության նվիրում են գեղարվեստական լավագույն էջեր: Նրանցից Ֆրիկն իր լիրիկական ոտանավորներով ոչ միայն արձանագրում է կյանքում տիրապետող անարդարությունները, այլև բողոքում է ժամանակաշրջանի քաղաքական և տնտեսական անհավասարության դեմ: Ահա՛ և Երզնկացին, հայ բանաստեղծական արվեստի խոշոր վարպետներից մեկը, որի ոտանավորները փայլում են իրենց գունագեղ լեզվով ու պատկերավորությամբ: Բնության և սիրո տաղանդավոր այս տաղերգուն յուրահատուկ ոճով երգում է իրական կյանքն ու աշխարհը, միաժամանակ պատկերում է կնոջ գեղեցկությունը: Նա գրում է աշխարհիկ մարդկանց համար «բաղցրահամ բաներ»: Նա առաջինն է հանդիսանում, որ սկիզբ է դնում սիրային լիրիկային, աշխարհիկ սիրո մոտիվը մըտցնում է հայ քնարերգության մեջ: Դրա համար նա իր ժամանակի խավարամիտ հոգեվորականների կողմից հալածվում է:

3. Դա Հալեպի Զանկի ամիրայի արշավանքի պատմությունն է: Կիլիկիայի սահմանների մոտ դառնվող ծաղկած Եղեախա քաղաքը, 1144 թվականին, հանկարծակի պաշարվում է Զանկի ամիրայի զորքերից, որոնք անգույն կատաղածի են կնքարկում քաղաքի բնակիչներին:

Հրապարակի վրա երևում են նաև նշանավոր առակախոսներ, որոնցից 13-րդ դարում իշխում է Վարդան Այգեկցին, որի առակներում տեսնում ենք ժողովրդի իմաստությունը և ժողովրդական բանահյուսության բարձր արվեստը: Առհասարակ, նա մեկն է իր դարաշրջանի այն պայծառ, լուսավոր

Ֆեոդալներին ու տգետ հոգևորականներին:

Դարաշրջանի մի այլ ուշագրավ երևույթն իրավաբանական գրականության նվաճումն է, որի լավագույն դրոշակակիրը հանդիսանում է մի հայ գիտնական: Դա 12-րդ դարի հռչակավոր օրենսգետ և իրավաբան Մխիթար Գոշն է (Գանձակեցի), պատմա-

Ավետարանի խորան

(Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 5786 ձեռագրից)

գեմքերից, որ իր հորինած առակներով, անեկդոտներով և մանր, պարզ վիպական պատմվածքներով իր ժամանակի հասարակական տրամադրությունների արտահայտիչն է հանդիսանում և ծաղրի ենթարկում

կան խոշոր արժեք ներկայացնող «Դատաստանագիրք» աշխատության հմուտ հեղինակը, որ մեծարժեք և անմահ եզրույթից հետո հայ առաջին առակագիրն է, միաժամանակ իր մշակած 190 առակներով գեղար-

վիստական արձակի հիմնադիրը: Նրա շատ սեղմ ու հղկված ոճով գրած առակները գրավիչ են նաև իրենց երգիծաբանական հորանգավորումով:

Հիշատակենք նաև 13-րդ դարի կեսերին կազմված Սմբատ Գոմհաստաբերի «Դատաստանագիրքը», որ գործադրվել է Կիլիկիայում:

Պատմաշրջանի գրականության մեջ ուրույն տեղ են գրավում նաև բժշկական գիտությունն էջերը: Դեռ 12-րդ դարում հանդես են գալիս մի քանի նշանավոր բժիշկներ, որոնց մեջ համբավ ու հռչակ է վայելում ժողովրդից սիրված և իմաստուն մի բժիշկ: Դա Մխիթար Հերացին է, որ ոչ միայն ուսուցիչ, պարզ, հասկանալի լեզվով հորինում է «Ջերմանց մխիթարություն» խորագրով բժշկական գիրքը, այլև զբաղվում է փիլիսոփայությամբ և աստղաբաշխությամբ:

Մխիթարական պատկեր է ներկայացնում նաև հայկական ճարտարապետությունը, որ առանձին զարկ է ստանում: Կառուցվում են հայկական ոճով նոր հուշարձաններ, որոնց մեջ կենտրոնական տեղ են գրավում Գոշավանքը, Հաղարծինը, Սանահին և Հաղբատի վանքերը, Գեղարդի վիմափոր, նաև Մաղիաձորի եկեղեցիները և այլ կոթողներ, որոնք իրենց արվեստով ճարտարապետական խոշոր արժեք են ներկայացնում:

Դա այն դարաշրջանն է, երբ առանձին փայլ է ստանում և ուշագրավ նվաճումներ անում նաև քանդակագործական արվեստը: Իրենց նրբությամբ հայտնի են Գոշի խաչքարերի քանդակները և Սյունյաց բարեխիֆները:

Բնորոշ է, որ դարաշրջանի երաժշտական արվեստը ևս նոր երանգ է ստանում: Այդ հանգամանքը հաստատում են 13-րդ դարի մատենագիր Կիրակոս Գանձակեցու պատմության մեջ արձանագրված տողերը, որոնք ընդգծում են, թե երաժշտական խաղերը փոքր Ասիայից կամ Հունաստանից առաջին անգամ Հայաստան բերող խաչատուր վարդապետ Տարոնեցին 12-րդ դարում ձայնագրում, խաղավորում է շարականներից «Յորհուրդ խորին»ը և հոգևոր այլ տաղեր: Իր «երաժշտական արվեստ»ով նա իր ժամանակակիցների շրջանում շուտով մեծ հռչակ է ստանում: Նրա անունն այսօր կապված է հայկական հին խաղերի շահեկան և հետաքրքիր ձայնագրության վերջնական կազմակերպման հետ:

Միջնադարյան հոգևոր երաժշտության պատմության էջերն արձանագրելիս նշենք իր ժամանակին հռչակված մի երաժշտա-

գետի պայծառ դեմքը ևս: Դա 12-րդ դարի փայլուն արվեստագետ, հայոց կաթողիկոս Ներսես Շնորհալին է, որ հայ գրականության պատմության մեջ հայտնի է, ինչպես գրել ենք, որպես խոշորագույն բանաստեղծ: Նրա ստեղծագործություններից հիշենք նաև «Յիսուս Որդի», «Բան հաւատոյ» և ուրիշներ: Արժեքավոր են նաև նրա «Վասն ուրախութեան մարդկան» հյուսած 120 հանգավոր հանելուկները, գրված ժողովրդի խոսած բարբառով: Սակայն, Շնորհալու ստեղծագործական արժեքը բարձրացնում են նաև նրա հորինած շարականները, տաղերն ու զանգերը, որոնցից ոմանք կրում են արական երաժշտության խոր ազդեցություն: Նա է ձայնագրել «Առաւօտ լուսոյ», «Նախաց սիրով», «Աշխարհ ամենայն» և այլ եկեղեցական երգերը:

Գծենք 13-րդ դարի ջի ալլ նշանավոր երաժշտագետի նկարը: Դա երգահան Հուսեփն է: Գրչագիր Հովհաննեսն իր 1241 թվականին գրած տաղարանի հիշատակարանում թախանձում է հիշել «երեւելի երաժշտագետ» Հուսեփին, որ ապրել է Կիլիկիայում, Հեթումի թագավորության շրջանում: Նա լավ ծանոթ լինելով եկեղեցական երաժշտության, խոշոր աշխատանք է կատարում, ստեղծագործելով զվարճարարական զուտ հայկական ոճով և իր ինքնուրույն արվեստով զարկ է տալիս հոգևոր երաժշտությանը: Սակայն, նա զբաղվում է ոչ միայն հայկական եղանակների ձայնագրությամբ, այլև օգտագործում է պարսկական և ասորական եղանակների ձայները, մի երևույթ, որը բացառիկ առիթ է ներկայացնում հայ միջնադարյան երաժշտության զարգացման հարցերը լուսարանելու և, որ էականն է, պարսկական, ասորական և հայկական երաժշտության փոխհարաբերությունները մեկնաբանելու տեսակետից:

13-րդ դարում, Ակենբի պատմական վանքի կամարների ներքո, հայ երաժշտության զարկ է տալիս մի այլ լավագույն երաժիշտ: Դա Մանվելն է, որ իր ժամանակի երաժշտական արվեստի վաստակավոր մշակների շարքում ունի իր համեստ էջը: Նա է, որ Արքայակալնիում Պողոս կրոնավորի գրչով գրված «Թէոփիլոսի ներբողեան» հոմարենից թարգմանված ճառի ձեռագրերը, իր ուսերի վրա դրած, բերում է «Երկվեւերման սուրբ և աստուածաբանի անուպատեն ի յԱկենբեր»: Ահա՛ հիշատակարանի վկայությունը:

«... Յիշենքիք աղսւթիւք զաստուածապատուեալ հայրն զՍտեփանոս, զառաջնորդ սուրբ ուխտիս Ականց անապատիս. և զծնաւդսն իւր և զիմաստուն երաժիշտ զՄանուէլ, որ յուսաւ իւրով բերաւ եղև ճառիս ի վանս»:

13-րդ դարի վերջին և 14-րդ դարի առաջին շրջանում, Դրաքարկի պատմական վանքում փայլում է մի նոր երաժիշտ: Դա Թորոս վանականն է, որ օժտված լինելով երաժշտական ընդունակությամբ, նպաստում է իր ժամանակի երաժշտության զարգացմանը:

12—14-րդ դարաշրջանների հայկական գեղարվեստի պատմության մեջ առանձնահատուկ տեղ են գրավում նաև գեղագրության և մանրանկարչության արվեստները, որոնց զարգացումն ու վերելքը տեսնում ենք ձեռագրերի զարդանկարչության մեջ: Ուշագրավ է այն, որ մանրանկարչության արվեստը 12—14 դարերում ծաղկում է ոչ միայն Արևելյան Հայաստանի նշանավոր կենտրոններում, որոնց շարքում ուրույն տեղ են գրավում Տաթևը, Գլաձորը, Հաղբատը, Նորավանքը, Բազմայրը, Տարոնը և Աղթամարը, այլև բարձր կատարելության է հասնում Արևմտյան Հայաստանի կամ Կիլիկիայի գեղարվեստական կենտրոններում՝ մայրաքաղաք Սսում, Կարմիր վանքում, Ձորոյ վանքում, Փոս անապատում, Գալու անապատում, Սկեռայում, Հոռմկլայում, Դրաքարկում և նրա հետ կապված Գոնների և Ակների դպրոցներում: Ահա այդ լուսավոր կենտրոններում հայ գրչության արվեստը, գեղագրությունը, նկարչությունը, մասնավորապես մանրանկարչությունը զարգանում են և լայն ծավալ ստանում, երևելքներ, որոնց մասին տաղանդավոր արվեստագետ Գարեգին Հովսեփյան Վհափառն իր «Կոստանդին Ա. կաթողիկոս» խորագրով հոգվածում գրել է.

«Թ. դարի երկրորդ քառորդից հետո գրչության և մանրանկարչության արվեստները իրենց բարձրագույն զարգացման շրջանն են ապրում: Ոչ միայն Հոռմկլայի դպրոցը, կաթողիկոսի անմիջական հովանավորության տակ, տալիս է իր գեղեցկագույն գործերը, այլև Դրաքարկի, Նորա հետ կապված Գոնների և Ակների դպրոցները: Ոչ միայն կաթողիկոսը, այլև Հեթում Ա. և նորա եղբայրները՝ Սմբատ

Հովհաննես ավետարանիչ

(Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 5786 ձեռագրից)

Գոնդատար և մանավանդ Հովհաննես արքանդարյ, Վասակ Ճանճո տեր, Լևոն Գ. և Թագուհին Կեռան, Հեթում Բ..., հանդիսանում են արվեստի հովանավորներ և մեկենասներ: Նրանց օրով մեր գեղագրական և մանրանկարչական արվեստներն իրենց ոսկեդարն են ապրում»⁴:

Ահա Կիլիկիայի գեղարվեստական դրպրոցներում իր ժամանակին մեծ համբավ ու հռչակ են վայելում մի խումբ հմուտ, վարպետ ու ձևակերպված նկարիչներ, որոնց շարքում պատվավոր տեղ են գրավում բարձր տաղանդով օժտված խոշոր արվեստագետներ՝ Թորոս Ռոսլին, Սարգիս Պիծակ, Թորոս Տարոնեցի, Գրիգոր Երեց, Իգնատիոս, Հակոբ դպիր և ուրիշներ, որոնց վրձինի ստեղծագործությունները, իրենց նրբությամբ և արվեստի ինքնուրույնությամբ, մեծ արժեք են ներկայացնում:

4. «Հայաստանեայց Նկղեցի», 1942 թ., № 1: